

Bosiljka Brlečić

MICHEL TOURNIER, KRALJ JOHÂ I JA

U proljeće 1981. ili 1982. godine kupila sam u Parizu knjigu razgovora Matthieua Galeya s Marguerite Yourcenar, *Otvorenih očiju*. Počela sam je čitati tek u Zagrebu i zastala nad rečenicom: „Poput Michela Tourniera, jednog od rijetkih pisaca današnjice koji joj je ravan po preciznosti misli i izvornosti intelektualnih konstrukcija, ona je tek slučajno pisac romana.“ Pitala sam se kako je moguće da o njemu ništa ne znam. I onda sam nekoliko mjeseci čekala da se otvori knjižnica Francuskog instituta, zatvorenog zbog preuređenja. U međuvremenu se Tournierovo ime nekoliko puta pojavilo u novinama, usputno, kao podsjetnik. Sad mi nije promaknulo. Ne sjećam se koju sam njegovu knjigu prvu pročitala – možda *Kralja johâ* ili *Vjetar Paraklet*. Pamtim samo da se nešto pokrenulo, počela sam se prisjećati nečega što sam nekad znala, i zaboravila. Pamtim i jedan san iz tog vremena: gledam neki film kojemu ne znam početak ni kraj, glavni glumac zastaje na sredini ekrana, dobacuje mi dvije vrpce i kaže: „Uhvati se za njih, tako ćeš i ti ući u film i ostati gledalac.“ Ne znam ima li to veze s Tournierom, u mojem snu ekran se pretvorio u stakleni disk koji se sve brže okretao i na kraju raspao u komadiće, u njegovim romanima sve se sabire, teži prema nekom žarištu.

*

U Francuskom institutu imali su sve važnije Tournierove knjige osim onih za djecu, ili, kako bi on rekao, „tako dobro napisanih da ih mogu čitati i djeca“. Još nije bilo interneta, ni Amazona, u Francusku sam putovala jedanput godišnje, obično i rjeđe, trebalo je, dakle, opet čekati. Jednoga dana odnijela sam urednici biblioteke „Vjeverica“ recenziju Le Clézioovih priča za djecu, *Mondo*. Pokazala mi je policu s francuskim knjigama i rekla da malo pogledam, možda nađem nešto zanimljivo. Na vrhu jedne hrpice knjiga bila su dva primjerka romana *Petko ili divlji život*. Za tjedan dana vratila sam se s recenzijom i desetak prevedenih stranica, uvjeravajući je da mora objaviti tu knjigu. Drugi je recenzent napisao da je *Petko* osrednja knjiga, koju on ne bi preporučio. Urednica nije mogla presuditi, jer nije znala francuski, i odlučila sam bez ugovora i bez jamstva da će biti objavljena (u međuvremenu je neki drugi izdavač mogao zatražiti i dobiti prava) prevesti cijelu knjigu i prepustiti joj odluku. Tad još nisam živjela od prevođenja i mogla sam si dopustiti taj luksuz.

*

A kad sam već prevodila Tourniera, pa makar i bez ugovora (to je zapravo imalo puno veću težinu), činilo mi se prirodnim da ga i upoznam. Jedna mlađa prevoditeljica, koja će poslije prevesti na hrvatski dvije njegove knjige, rekla mi je da joj to nikad ne bi palo na pamet – ne zna što bi ga pitala, o čemu bi s njim razgovarala. Iskreno govoreći, ni ja ne znam

o čemu bih razgovarala s nekima od pisaca koje sam prevodila, i to nema nikakve veze s kvalitetom njihova djela. Ali željela sam upoznati pisca koji je negdje za sebe napisao da ima um koji odbija i duh koji odašilje negativne valove.

Do Tourniera sam došla vrlo jednostavno (preko Gallimarda bilo bi sigurno još jednostavnije): ušla sam u prvu poštu u Parizu, uzela telefonski imenik i pod Choisel (iz jednog sam intervjua doznala da tamo živi) potražila njegovo ime. Broj je bio u imeniku, dostupan svima, i Tournier se javio na prvi poziv. Predložio je da se za nekoliko dana nađemo u Gallimardu, gdje je imao sastanak.

Od tog prvog susreta ostala mi je samo slika bez tona. Bila je druga polovica rujna, 1984, čini mi se, sunčan jesenski dan, u kratku Ulicu Sébastien Bottin Tournier i ja došli smo istovremeno, prilazeći sa suprotnih strana ulazu u Gallimard. Počeo mi je domahivati izdaleka, pokazujući na sat kao da se ispričava – oboje smo kasnili nekoliko minuta. Izgledao je bolje nego na fotografijama koje sam vidjela, još preplanuo od ljeta, otvorena osmijeha, s iskrom radoznalosti u pogledu.

Sjećam se sobe u polukatu u koju me je odveo niz nekoliko stepenica, sobe nalik na kabinu podmornice, s knjigama i fasciklima s njegovim imenom na niskim policama uza zidove, pamtim njegov smijeh, pokret rukom kojim zaokružuje prostor i kaže: „Sve ću vam to jedanput pokazati“, a od gotovo jednosatnog razgovora još čujem samo rečenicu na rastanku: „Nous allons faire des choses ensemble.“ Ne znam je li to bila fraza dobrodošlice za nove članove društva prevodilaca Michela Tourniera, meni je više nije ponovio.

*

Prevela sam *Petka*, drugi recenzent je priznao da je pogriješio, „Mladost“ je uvrstila knjigu u program i zatražila prava za prijevod, ali Gallimard nije odgovarao ni na ponovljene upite. Kad sam sljedeće jeseni došla u Pariz, nazvala sam Tourniera. Ovaj put me pozvao da dođem u Choisel. Dočekao me na trgu pred stanicom Saint-Rémy-lès-Chevreuse, kamo je uvijek dolazio po svoje goste koji su stizali prigradskim vlakom iz Pariza.

Tad sam prvi put vidjela vrt i župni dvor, čiji ću „sjaj i draž“ sljedećih trideset godina nalaziti uvijek iznova u svim godišnjim dobima. Sad je jesen bojom rđe tek prošarala krošnju velikog kestena, tri visoka japanska bora uzdizala su se kao da su iscrtana tušem, iza kuće raslo je nekoliko jela, breza i ukrasnih grmova, uz ulazne stepenice s vrtno strane još je cvala lavanda.

U velikoj sobi koja je zauzimala najveći dio prizemlja, na stolcima, na stolu, na podu bile su knjige, naslagane jedne na druge izgledale su poput klimavih stupova. Sad su, pred sezonu dodjele književnih nagrada, ti stupovi bili najviši, od studenog će se početi smanjivati, a onda opet rasti.

Sobu je od ulaznog dijela odvajao niski dvosjed okrenut prema kaminu i televizoru, i taj će dvosjed, visoki pleteni naslonjač nalik na prijestolje i masivni drveni stol ostati na istom mjestu do Tournierove smrti. Mijenjali su se neki detalji, slike na zidu, velike fotografije – Tressa, Boubata, Luciena Clerguea – često samo naslonjene na zid. Stalno je mjesto imala samo fotografija dječaka raskuštrane kose, Laurenta, kojemu je najprije bio kum na krštenju, slučajno, kao zamjena za kuma koji nije došao, a poslije se brinuo o njemu. „Odrastao je u

ovoj kući, živio je tu petnaest godina, okružen knjigama, ali zanimali su ga samo motori. Sad je mehaničar kod Toyote“, rekao mi je Tournier. U glasu mu se možda osjećalo malo žaljenja, ali nimalo gorčine. Volio je Laurenta. Njega, njegovu ženu, djecu, poslije i unuke, uvijek je zvao „mes enfants“.

Ispod Laurentove fotografije, na pultu koji su za njega kao dar izradili učenici jedne stolarske škole da može pisati stojeći, kao Balzac, na komadu papira (mislim da nije bio čak ni cijeli list) napisao je mi daje prava za prijevod *Petka* na hrvatski. Taj je papir s njegovim potpisom moj izdavač trebao poslati Gallimardu i problem će biti riješen. Nastao je zato što je u to vrijeme prava za *Petka* imao Tournier. Gallimard je zaista odmah odgovorio, ali je tražio da „Mladost“ pošalje moj prijevod knjige, što nije bilo uobičajeno. Značenje tog zahtjeva i vrijednost onog „komada papira“ shvatila sam tek desetak godina poslije, kad je „Mala scena“ pripremala predstavu „Pierrot ili tajne noći“. Savjetnik za kulturu u Francuskoj ambasadi bio je spreman dati potporu za predstavu i slikovnicu *Pierrota*, ali i za novo izdanje *Petka*, ako su prava slobodna. Nazvao je voditeljicu Gallimardove službe za strana prava i dok je razgovarao s njom, sa zanimanjem me gledao. Ispostavilo se da prava za hrvatski prijevod imam ja. Nisam, naravno, mogla objaviti knjigu bez Gallimardova odobrenja, ali nijedan izdavač nije mogao objaviti drugi hrvatski prijevod osim mojega.

Kad sam mu to ispričala, Tournier se smijao, on je već odavno zaboravio što je napisao i potpisao. „Nadam se da ćete od toga imati nekakvu korist“, rekao je. Kad se radilo o njegovim autorskim pravima, bio je vrlo uspješan pregovarač.

*

Trideset godina naših susreta, telefonskih razgovora, mogu odvtjeti u glavi kao film, u kojemu su neki dijelovi nejasni, neki i nedostaju, a redosljed prizora je nepouzdan. Rijetko sam zapisivala ono što je govorio o književnosti, filozofiji, slikarstvu, o Spinozi, Kantu, Deleuzeu, Gionou, Gracqu, Jüngeru, Düreru – o svemu tome pisao je u svojim knjigama. Bilježila sam poneko ime, naslov knjige, ono što mi je bilo novo, prepuštajući ostalo pamćenju i zaboravu. Kad mislim o njemu, pojavljuju se slike, bez reda – u sjećanjima nema kronologije – a one koje se vraćaju jasne su, izoštrene.

*

Kraj je ljeta. Na povratku iz prevodilačkog koledža u Seneffeu, u Belgiji, provodim nekoliko dana u dolini Chevreuse. U Saint-Rémyu našla sam mali hotel uz jezero – tako se i zove, Hôtel Au bord du lac – i svaki dan viđam Tourniera. Dolazi popodne, kad popusti vrućina, i šćemo uz jezero po kojemu plivaju divlje patke. Priča mi o patkama koje su nekoliko godina svako proljeće slijetale u njegov vrt: „Da ste samo vidjeli što su izvodile! I to u dvorištu župnog dvora!“ Kad bi se izlegli mladi i dovoljno ojačali da polete, odlazile su. Prisjeća se i svojih ljetovanja u Njemačkoj, u djetinjstvu, i kako su ga jedanput u zoru povelu u lov. Onda zastaje i počinje pjevati neku lovačku pjesmu na njemačkom: *Oh, mein lieber...*“

Dva, tri puta poziva me na ručak u Choisel. Vozi me ravno u župni dvor ili putem svraćamo u Chevreuse da kupimo neko gotovo jelo. Sjećam se da sam prvi put izabrala Jakobove

kapice. Prije ručka on pije „communard“ i objašnjava mi razliku između tog aperitiva i kira – prvi se priprema s likerom od crnog ribiza i crnim vinom, u drugi se stavlja bijelo vino. Misli da je za moje poznavanje francuske kulture važno da znam tu razliku i svake godine ponavlja mi priču o kanoniku Kiru, po kojem je nazvan aperitiv.

Poslije ručka pijemo kavu u maloj vrtnoj kućici zatvorenoj zidom s tri strane, a s četvrte otvorenoj prema vrtu. U njoj je i divan sa šarenim prekrivačem. Tournier pita hoće li mi smetati ako malo prillegne, i odmah zaspi, lagano hrčući. Budi se za pola sata i iznenađeno me gleda. Ja sam u međuvremenu prošetala vrtom i podno zida koji ga dijeli od groblja našla male žute bundeve. Podsjećaju me na satove iz francuskog u osnovnoj školi, kod profesora kroz čiji se kuhinjski prozor vidjelo seosko dvorište. Kao na slici smjenjivala su se u njemu godišnja doba, a u jesen se pred štagljem uvijek dizala gomila velikih bundeva. Tournieru se sviđa moja priča, pita: „Hoćete li da vam dam jednu kao uspomenu na moj vrt?“

Na zidu kućice, koju on zove „patio“, pričvršćen je raspored plima i oseka u Saint-Jacutu. Na njemu svaki dan može pratiti nadolaženje i povlačenje mora, dah oceana. Od djetinjstva je provodio ljeta u Njemačkoj i Bretanji – u njima su klice *Kralja johâ* i *Meteora*.

Ponekad se predvečer vozimo po okolici, najčešće cestama kroz žuta polja uljane repice, koja nadlijeću jata vrana. Tad vozi polako. Inače je vrlo energičan vozač, kad počne nešto objašnjavati drži volan jednom rukom, a drugom maše, ne usporavajući vožnju.

*

Jedanput me poziva da ga pratim u Rambouillet, gdje će u knjižnici održati predavanje pod naslovom „Krijumčar filozofije“ – riječ je, naravno, o njemu. U župnom dvoru čekamo da po nas dođe auto iz Rambouilleta. Stiže nekakav mali kombi u koji, uz vozača, može sjesti samo jedna osoba – stražnji dio služi za prijevoz novina. Tournier je bijesan, vozač se ispričava, nije znao da „monsieur“ neće biti sam. Njega bi, očito, tih dvadesetak kilometara, tamo i natrag četrdeset, mogao komotno voziti na suvozačkom sjedalu. Tournier rješava problem tako da sa mnom sjeda u svoj auto i slijedimo kombi. Desetak minuta još se ljuti, „mais c’est incroyable!“, a onda kaže „n’en parlons plus“. I više to ne spominje. Nekoliko puta sam ga vidjela ljutitog, nikad nisam čula da je povisio glas. Presijeca srdžbu prelazeći na drugu temu, ponekad u tome uspijeva, ponekad postaje sarkastičan.

*

Posjećujem ga u prosincu, nekoliko dana prije rođendana. Znam da voli slatkiše, uvijek mu je na stolu bombonijera s belgijskim ili švicarskim pralinama, i donosim kao obično „Kraševe“ griotte. Ovaj put donijela sam i jedan mali simboličan dar. Ljuti se, ne smijete mi ništa kupovati, ali vadi dar iz ukrasne vrećice. „Kako ste znali?“, pita, držeći u ruci šarenu drvenu sovu. Ništa nisam znala, dvoumila sam se između sove i divlje patke. Vodi me do kamina, na kojemu su uz ostale sitne suvenire sova i patka. Prvi put ih vidim. Njegova je sova od neprozirnog gorskog kristala glatka, hladna, samo s obrisima krila, bez očiju, bez ikakvih detalja. Prošle zime Hermès je za Božić pripremio kolekciju od deset životinja – pas, mačka, sova, zec, patka... – i uz svaku su u luksuznoj kutiji htjeli imati i kratak tekst nekog

„luksuznog“ pisca. Izabrali su Tourniera i za to mu platili luksuzan honorar. Dobio je i figurice životinja po svojem izboru. „Sad će moja sova imati društvo“, kaže stavljajući je na kamin. Onda mi sljedeće ljeto poklanja Hermesovu sovku. Već godinama s police s rječnicima uz moj radni stol nijemo gleda što radim.

*

Kad sam upoznala Tourniera, još sam radila kao stručni suradnik u jednoj kulturnoj ustanovi i povremeno prevodila filozofske tekstove za radio i časopise. Dvije godine prije nego što se sve počelo raspadati dala sam otkaz i dočekala mirovinu kao samostalna prevoditeljica. Tournier se uvijek raspitivao što prevodim – za Bergsonov *Smijeh* rekao je „Mais c’est un chef-d’oeuvre!“, na Voltairea je odmahnuo rukom, o Rousseauu mi je održao malo predavanje, uspoređujući njega i Voltairea s crvenim i bijelim klaunom u cirkusu. Kad sam rekla da prevodim Flaubertovog *Bouvarda i Pécucheta*, zadovoljno se nasmijao: „Imat ćete lijepog posla!“ Volio je *Salammbô* i *Tri priče*, s užitkom je naglas čitao tu „prozu ritmičnu kao stih“. Govorio je kako mu se ponekad čini da Flaubert vodi njegovu ruku. Do koje mjere ju je vodio vidjela sam prevodeći *Kralja johâ*.

Razgovarali smo često i o onome što on radi, o knjigama koje čita (bio mi je dragocjen vodič), o knjigama koje priprema i o onima od kojih je, nažalost, odustao. Za neke mislim da nije imao mnogo više od naslova, recimo *Kantilene*, ne kao glazbeni termin (francuski „cantilène“) nego prema Immanuelu Kantu. Za roman o vampirima skupio je već bogatu dokumentaciju, imao je plan i naslov koji je dugo tražio, ali više nije imao snage za ono što je nazivao „istraživanjem na terenu“. To nitko nije mogao obaviti umjesto njega. „Ja vidim ono što drugi ne vide“, rekao je. Kao dokaz pokazao mi je fotografiju Verrochiovog „Davida“ – Michelangelov po njemu nije bio bolji od kipova Arna Brekera – i pitao što vidim. Ne čekajući odgovor, iznio je svoju teoriju: Verrochiov učenik u vrijeme nastanka „Davida“ bio je Leonardo da Vinci, on mu je poslužio kao model. I nitko do sada nije uočio sličnost. Provjerila sam poslije na internetu – Tournier nije bio prvi koji je iznio tu pretpostavku, ali nisam sigurna da je to znao. Kad danas gledam Verrochiovog Davida, na njegovu licu vidim jedan glasoviti zagonetni osmijeh.

*

Odlazimo u vrtni centar da kupi zemlju i sadnice, jer mu sutra dolazi vrtlar, koji inače radi u parku dvorca u Versaillesu. Voli ga predstavljati kao vrtlara Luja XIV i Michela Tourniera. Želi kupiti cvijeće i za mene, da ga ponesem u Zagreb. Izabirem dvije vrećice sa sjemenom cvijeta koji ne poznajem. U proljeće mu javljam da je iz njega niknuo prozračan grmič nježnih svjetlozelenih stabljika s mnogo bijelih cvjetova poput zvijezda. „To ja cvatem u vašem vrtu“, kaže.

*

U studenom 2000. godine jedan veliki tjednik naručuje od mene intervju s Tournierom. Prisijećam se njegovog teksta „Nekrolog jednog pisca“ iz *Malih proza*, s navedenom godinom

rođenja i smrti: Michel Tournier, 1924–2000. Znam da još vjeruje da će umrijeti te godine i osjećam se pomalo neugodno, kao da sam, poput onih novinara iz *Higijene ubojice* Amélie Nothomb (knjige koju mi je upravo on preporučio), došla intervjuirati velikog pisca pred smrt. Ne postavljam mu to pitanje, tako zgodno kao uvod u razgovor, ali se poslije pokušavam našaliti: „Vaš je otac umro u sedamdeset šestoj godini, ali majka vam je doživjela devedeset osam. Vi ste majčin sin...” Ljutito me prekida: „S takvim se stvarima ne možete šaliti, a do kraja godine još ima šest tjedana.”

Tri, četiri godine poslije, u novom izdanju *Ključeva i brava* objavljen je i „Nekrolog jednog pisca“, ovaj put s upitnikom umjesto godine smrti. Sad se opet možemo šaliti i pitam ga: „Zašto ste to promijenili?” „Pa da ne misle da sam već mrtav“, smije se.

*

Već dugo dolazim u župni dvor, ali još nikad nisam ušla u kuhinju, na tri koraka od stola za kojim ručamo. Ako treba donijeti zaboravljenu čašu, kruh, ili odnijeti suđe poslije ručka, Tournier kaže: „Pustite to, ja sam domaćin.” Tako sebi prevodim njegovo: „C'est moi, le patron.” „On ne voli da se ulazi u kuhinju“, upozorila me povjerljivo Suzanne Petit kad smo jedanput zajedno ručale kod njega.

Onda jednoga dana, kad sam se već pomirila s tim da je kuhinja u Choiseleu „zabranjen prostor“ i zamolila da mi nešto donese, Tournier kaže: „Idite i uzmite si sami.” Brzo dolazi za mnom i gleda me s lukavim smiješkom. Zadržava me u kuhinji, pokazuje mi crtež na zidu, ilustraciju za *Obitelj Adam*, svoje čajeve i omiljene začine – u ovoj kući nisam više samo prolazni gost. Već dugo ga zovem Michel, on me svima predstavlja kao „ma traductrice de Zagreb“, jer ne uspijeva izgovoriti moje ime.

*

Sjedimo za stolom u stanu u Courcellesu. Prije nekoliko dana donio mi je rukopis *Eks-timnog dnevnika*, izbor kratkih tekstova iz spiralnih bilježnica u koje godinama zapisuje svakodnevne događaje, misli, zapažanja. Rasporedio ih je u dvanaest mjeseci neke imaginarnne godine i nije siguran ne ponavljaju li se u njima neke teme. Zamolio me da pročitam rukopis, označim eventualna ponavljanja i usput ispravim pogreške koje su mu promaknule pri prepisivanju. Želi provjeriti sve što sam ispravila, stranicu po stranicu, i nakon pola sata postaje nestrpljiv. Ne zadržavamo se na prepisivačkim pogreškama, podiže obrve kad mu pokazujem jednu vrlo rijetku riječ koju je bez nekog vidljivog razloga upotrijebio u knjizi dva puta u razmaku od nekoliko redaka. (I na meni je perfekcionista Flaubert ostavio traga.) Jedna rečenica mi nije jasna, i tad se počinje ljutiti: „Kako biste vi prevodili Prousta ako vam to nije jasno!” Na kraju mi zahvaljuje, „učinili ste veliku uslugu francuskoj književnosti“, kaže poluozbiljno-polušaljivo. U izdavačkim kućama nitko se više ne bavi rukopisima.

Nakon izlaska šalje mi knjigu s posvetom. Promijenio je onu nejasnu rečenicu i dvaput ponovljenu riječ. Ali poslije mene je rukopis čitao i Serge Koster.

Nakon objavljivanja intervjua s Tournierom jedan mi je izdavač ponudio da prevedem *Kralja johâ*. Bilo je to moje najzbudljivije i najdramatičnije prevodilačko iskustvo.

Kad ulazite u tuđi svijet, a to, prevodeći, uvijek radite, ponekad nešto iz tog svijeta uđe, ili barem proviri u vaš. O neobičnim podudarnostima, o isprepletanju onoga što su prevodili s onim što se njima događalo, mogli bi svjedočiti gotovo svi prevodioci. Nije im, kao Jungu, morao kroz prozor uletjeti zlatni leptir, mogli su neočekivano naići na značenje pojma s kojim su se dugo mučili, ili je spiker na radiju izgovorio riječ „transcendentno“ ili „golub“ upravo kad su je oni tipkali.

Primjeri sinkroniciteta kojima me obdario *Kralj johâ* nisu bili tako banalni i bezazleni. Ponekad mislim da mi je htio pokazati svoju vilenjačku narav, koje sam ga u naslovu romana tako neoprezno lišila.

Prije nego što sam potpisala ugovor pojavila mi se oteklina na zglobu desne ruke i počeli su mi trnuti prsti. Specijalist za kirurgiju šake dijagnosticirao je tumor mekog tkiva koji pritišće karpalni kanal. Uklonit će ga malim operativnim zahvatom i za tri tjedna moći ću normalno raditi. Nije bilo razloga da ne potpišem ugovor. Na operaciji se pokazalo da je riječ o tumoru kosti, je li zloćudan ili dobroćudan znat će se tek nakon patohistološke analize, a morali su mi i imobilizirati ruku od šake do lakta. I tako sam sljedeća tri tjedna, s desnom rukom u gipsu, čitala ljevoručne zapise Abela Tiffaugesa.

Tumor nije bio zloćudan, ali je longeta bila prečvrsto stegnuta i kad su je skinuli, nisam mogla svinuti ručni zglob, stisnuti šaku, čak ni pomaknuti prste. Trebalo mi je nekoliko mjeseci da vratim osjet i pokretljivost desnoj ruci. U međuvremenu sam se naučila služiti lijevom.

Tournier se cijelo vrijeme raspitivao o mojoj ruci i sad je odahnuo. Rekao je da se ne osjeća krivim, ali se sjetio jedne mlade Marokanke koja je pišući tezu o temi blizanaca u njegovim djelima ostala trudna i rodila blizance.

No moj se zlosretni niz nastavio: početkom ljeta su mi zbog upale zuba dali antibiotike, zub se smirio, ali su antibiotici uništili crijevnu floru. Počela sam naglo gubiti na težini, tresla sam se od napadaja slabosti, nisam mogla spavati. U jesen su me smjestili u bolnicu radi pretraga. Osim kolonija gljivice bezazlenog naziva „candida albicans“ u crijevima nisu našli ništa patološko (gljivice nisu smatrali ozbiljnim problemom) i poslali su me kući sa sredstvima za smirenje. Nisu mi pomogla ni da navečer zaspim.

I onda sam otišla homeopatu kojega mi je preporučio jedan kolega, slijepi prevodilac. Na ulazu u zgradu bila je ploča s natpisom „Pjero – krojač“ (na „Maloj sceni“ još su igrali *Pierrota ili tajne noći*), u čekaonici pred ordinacijom, inače dvorani za sastanke antropozofskog društva, na jednom je zidu visjela velika slika arhanđela Mihaela, na drugom je bio plan grada Jeruzalema u doba kralja Heroda (i sveta tri kralja, Gašpara, Melkiora i Baltazara). U ordinaciji sam iznad liječnikova stola prvo ugledala malu uljenu sliku koja je prikazivala svetog Kristofora kako nosi dijete Isusa preko rijeke. Na koricama knjige koju sam prevodila bio je Bellinijev „Sveti Kristofor“. Liječnik nije znao ništa o slici, zatekao ju je tu kad je preuzeo ordinaciju i pretpostavljao je da je pripadala utemeljiteljima homeopatske medicine u Zagrebu, bračnom paru Deutsch.

Homeopatski pripravci koje mi je dao bili su skupi i bez učinka, ali sam nastavila dolaziti k njemu, nisam mogla vjerovati da su se svi ti znakovi iz knjige znakova i simbola, benignih i malignih inverzija, iz svijeta koji me je uvlačio u sebe, tu našli slučajno i bez razloga. Prolazeći stubištem, svaki put sam očekivala da ću sresti krojača Pjeroa. Kroz široka staklena vrata, kao kroz izlog, vidjela sam samo njegovu praznu radionicu, nalik na pozornicu s velikim krojačkim stolom na sredini.

U međuvremenu sam dobila obavijest da mi je za sljedeću godinu odobrena francuska tromjesečna stipendija za prijevod *Kralja johâ*. Najprije sam je htjela otkazati, osjećala sam se preslabom, onda sam shvatila da nikad neću ozdraviti ako ne odem u Francusku.

Odustala sam od službene medicine, homeopatije, alternativnih iscjelitelja i na Googleu upisala „candida albicans“. Kako sam se uspjela snaći u šumi informacija, savjeta, provjerenih činjenica i besmislica, i naći ono što mi treba, ne znam, ali nakon desetak dana nisam se više tresla. U travnju sam otputovala na svoju tromjesečnu stipendiju.

Tournier mi je ponudio da prva dva tjedna provedem u njegovom stanu u Courcellesu, desetak kilometara od Choisela. Dočekao me je na stanici i u nevjerici uzviknuo: „Što su to napravili s vama!“ Nije očekivao da sam toliko smršavila. U stanu je prvo otvorio frižider – napunio ga je svime što je on volio jesti. Većina toga sad nije bila preporučljiva za mene. „Onda ću morati svaki dan dolaziti k vama i pojesti to sam“, zaključio je. Prije odlaska rekao je da ga, ako zatreba, nazovem u bilo koje doba dana ili noći, odmah će sjesti u auto i doći. Vjerojatno sam izgledala jako loše.

I dolazio je svaki dan, skeptično gledao moje povrće, piletinu i ribu na lešo, jeo svoju hranu iz frižidera, ponekad smo zajedno odlazili kupiti nešto u „Tri mušketira“. Plaćajući račun, vadio je novac iz džepova, nikad nije nosio novčanik. Dok sam prostirala stol u sobi, čula sam ga kako pjeva u kuhinji. Vidio je na polici moje bočice s vitaminima, mineralima, probioticima i prebioticima, ali ga nisu zanimali. Nije vjerovao da čemu služe. Poslije ručka bi obično malo odrijemao na ležaljci na terasi. Taj stan u Courcellesu, na trećem, zadnjem katu nove stambene zgrade, „Résidence de l’Aulnette“, kupio je zbog blizine željezničke stanice s koje se linijom B stiže ravno u zračnu luku Roissy. Kao pravu suprotnost čvrsto prizemljenom župnom dvoru, koji je bio njegovo „ono“, u šali ga je nazivao svojim nad-ja. Dolazio je ovamo prije putovanja, ponekad pozivao goste na večeru, a često su u njemu boravili njegovi prijatelji. Stan je imao veliku terasu s bijelom ogradom uzduž jedne strane i nešto užu s druge. S te dvije terase-palube podsjećao me na brod, naročito noću kad se čulo lagano zujanje ventilacijskog sustava.

Tournier je volio pričati o stvarima u stanu. U župnom dvoru omiljena mu je tema bila tapiserija s crvenim pijetlom, i osobito sveti Josip s malim Isusom na rukama, kojega je dobio od časnih sestara iz opatije u Saint-Jacutu. Taj kičasti gipsani kip s oltara za njega je bio simbol forije.

U dnevnoj sobi u Courcellesu isticala se velika slika s pticama šarenih boja na crvenoj svili. Bio je to zapravo Hermesov rubac u masivnom okviru, koji je jedanput vidio u njihovom izlogu i htio ga kupiti. Nije bio na prodaju, ali su mu nakon preuređenja izloga javili da može doći po svoju sliku-rubac, poklanjaju mu je. „Okvir je bio tako težak da ga nisam mogao voziti u svojem autu. Na kraju sam dobio i besplatnu dostavu u kuću“, smijao se zadovoljno.

Ne znam je li drvenu skulpturu svetog Sebastijana probodenog strelicama dobio ili kupio. Stajao je na podu pokraj kamina, s velikim slamnatim šeširom na glavi.

Knjiga je u Courcellesu bilo malo i držao ih je u spavaćoj sobi, na ugrađenoj polici preko koje je bio navučen crveni zastor. Pokazao mi je knjigu Leni Riefenstahl s posvetom. Divio se njezinoj energiji, volio je njezine fotografije, spreman oprostiti joj filmove koje je snimala za nacistički režim. Ali priznaje da je dobro pazio kako se na nekom od njegovih predavanja u Njemačkoj ne bi našla zajedno s njegovim prijateljima koji joj to nisu oprostili.

Jednoga dana pitao je smije li na ručak u Courcelles pozvati Christiane Baroche, dugogodišnju prijateljicu i izvrsnu poznavateljicu njegova djela. Tih su dana neizbježna tema razgovora u Francuskoj bili predsjednički izbori i šok izazvan ulaskom Jean-Marie Le Pena u drugi krug. Tournier je rekao da ga to ne čudi, jer je Le Pen najbolji govornik među francuskim političarima. Christiane Baroche se naljutila, zaprijetila da više neće razgovarati s njim ako glasa za Le Pena. On se smijao, volio je takve male provokacije. Politiku i političare nije shvaćao preozbiljno, ali je ipak rado govorio o tome kako mu je Mitterand helikopterom dolazio na ručak u župni dvor.

Iako nije vjerovao u moju dijetu, „vaše mrkve i brokule“ govorio je, kad me sa Suzanne Petit pozvao na ručak u Choisel, pripremio je rižu i kuhani file lososa. „To je najbljutavije što sam uspio smisliti“, rekao je. Njih dvoje su tome dodali „ratatouille“, i pili su vino. „A posebno za vas kupio sam Evian“, podigao je bocu mineralne vode značajno se smješkajući. „Zašto baš Evian?“ „Zato što, kao što znate, volim inverzije.“ Kad sam to ispričala Kenize M. rekla je: „To iz Tournierovih usta baš i nije kompliment.“ Ne, to nije bio kompliment, da ga nisam poznavala, i čitala vrlo pažljivo, možda bih se i uvrijedila.

Jesmo li tih dva tjedna razgovarali o mojem prijevodu *Kralja johâ*? Jesmo, ali nekako usputno. Htjela sam s njim snimiti i razgovor o knjizi, odgađao je to iz dana u dan. Možda je to i bolje, mislim da je svrha mojeg boravka u zelenoj dolini Chevreuse bila nešto drugo.

*

Prijevod *Kralja johâ* stajao je kod izdavača četiri godine, sve dok Gallimard nije zatražio da objavi knjigu ili će dati prava drugom izdavaču. Urednik me panično nazvao i prepustio da s njima dogovorim rok. Nakon četiri godine htjela sam još jedanput pogledati prijevod i konačnu verziju predala sam 8. 8. 2008. godine. Sjećam se točno datuma zato što su ga Kinezi kao sretan broj s tri osmice izabrali za početak Olimpijskih igara. Urednik je predložio taj dan jer se upravo vratio s ljetovanja. Dok sam išla prema kafću u kojem sam mu trebala predati diskete, nešto me pogodilo u glavu. Osvrnula sam se tražeći odakle je doletio taj kamenčić i vidjela kako svi na ulici gledaju u zrak. Iz vedrog neba nad nama padali su oštri komadići leda. Onda se pojavio crni oblak, nebo se u trenu smračilo, spustio se pljusak s velikim zrnima tuče. Potrajao je dvadesetak minuta. Urednik me čekao u kafću, on je sve gledao kroz prozor, zaštićen iza stakla.

Voljela bih znati što se događalo drugim prevodiocima *Kralja johâ*, *Kralja Vilovnjaka*, *Jelševog kralja*, *Erlköniga*...

*

Početak 2007. godine Tournier je na snimanju jedne emisije pao sa scene u studiju i slomio kuk. Laurentova žena, Marie-Claude, zamolila me da ga nazovem u bolnicu, trebala mu je podrška. Poslije operacije proveo je dva mjeseca na terapiji u rehabilitacijskom centru i tad sam ga prvi put čula da se žali na dosadu. Vratio se u župni dvor sa štakom, bez koje više neće moći hodati, prodao je auto i odustao od svih putovanja, osim ljetovanja u Saint-Jacutu.

Kad sam ga posjetila u prosincu, dočeka me u kaputu. Pokvarilo se centralno grijanje u kući, trebat će nekoliko dana da se popravi i Laurent ga je htio odvesti u Courcelles. Odbio je, tvrdio je da će mu biti dovoljna električna grijalica. Nije podnosio slabost, ograničenja starosti i bolesti. Sjeo je kao obično na svoj stari niski dvosjed, prebacivši nogu preko noge. Kad sam ga upozorila da mu to pogoršava bolove u nozi i leđima, izazivački me pogledao, spustio je nogu i onda preko nje prebacio drugu. Kraj rasprave.

Drugi dan nazvao me iz Courcellesa, ipak se predomislio. Pozvao me da popodne, ako mogu, dođem k njemu. Još sam bila u Saint-Rémyu i to je bilo pet minuta vožnje vlakom. U stanu je sve bilo kao prije pet godina, sveti Sebastijan sa slamnatim šeširom, ptice na crvenoj svili, jedna oštećena ploča na štednjaku u kuhinji. Na stolu u sobi moja bombonijera s griottama, koju je donio iz Choisela. Razgovarali smo kratko o njegovim problemima s kukom, predlagali su mu još jednu operaciju, za koju se nije mogao odlučiti. Spomenula sam da upravo čitam *Ručak na obali Loire* Philippea Le Guilloua, njegova sjećanja na posjete Gracqu u Saint-Florentu. I Tournier je ručao s Gracqom u Saint-Florentu, smatrao ga je najvećim živućim francuskim piscem, nenadmašnim slikarom pejzaža.

Na odlasku me želio ispratiti i bilo bi uzaludno odvrćati ga od toga. Gledajući ga kako se polako spušta zavojitim stubištem s trećeg kata, mislila sam kako će se teško popeti do stana. U slastičarnici u prizemlju još sam kupila kolač koji ću ponijeti u hotel, on je stajao nekoliko koraka iza mene. Kad sam se okrenula, iznenadila me blagost u njegovu pogledu.

*

Više se nismo vidjeli. Kad sam ga dvije godine poslije htjela posjetiti, zabranio mi je da dolazim. Rekao je da ga mogu nazvati kad god hoću, voli čuti moj glas, ali ne želi da dođem u župni dvor. Nisam pitala zašto.

I dalje smo se čuli telefonom, i dalje su naši razgovori počinjali njegovim izvještajem o vremenu i vrtu – znala sam je li u Choiselu oblačno ili vedro, vruće ili hladno, koji vjetar puše, jesu li već niknuli šafrani u vrtu. Jedanput mi je rekao da je počeo odlaziti na nedjeljnu misu. Dobili su crnog svećenika i to mu se jako sviđjelo – crni svećenik u malom francuskom selu. Mislim da je te godine Goncourtovu nagradu dobio Amerikanac Jonathan Littel, na čiji je roman imao dosta primjedbi. Ali iskreno se obradovao kad je Nobelovu nagradu dobio Patrick Modiano. On, Modiano i Le Clézio nisu po dobi pripadali istoj generaciji, ali su se u književnosti pojavili otprilike u isto vrijeme, krajem šezdesetih godina. Dvojica mlađih dobili su Nobelovu nagradu, on je ostao vječni „nobelisable“. Još su mu izlazile nove knjige, no u njima su uglavnom bili skupljeni stari, davno napisani tekstovi.

Onda se povukao iz Goncourtova žirija, prestao je odlaziti na ljetovanje u Saint-Jacut, i usred ljeta se žalio da mu je hladno. Sve češće se na telefon prvo javljala Marie-Claude. On je u gotovo svakom razgovoru pitao: „Jesam li vam rekao što će pisati na mojem grobu?“ Glas mu je bio sve slabiji, promukliji. Još se ponekad pokušavao našaliti, jedanput, kad sam vjerojatno rekla nešto zbog čega se raznježio, glas mu je zadrhtao i brzo je spustio slušalicu.

U jesen 2015. morali su mu postaviti krevet u prizemlju, više se nije mogao popeti u spavaću sobu. Liječnik ga je htio poslati u bolnicu, odbio je, ali je pristao primiti injekcije antibiotika. Do polovice prosinca još se javljao na telefon. „Nisam bolestan, samo sam jako, jako star i umoran. Ne želim više živjeti“, posljednje je što mi je rekao. Poslije toga uglavnom je spavao.

*

Pokopan je na groblju u Choiselu, s kojega se u njegovom vrtu mogao čuti „metafizički zvuk grobarove lopate“. Na grobu mu je uklesan epitaf koji je, davno, sam izabrao: „Obožavao sam te, to si mi stotruko vratilo, hvala ti, živote.“

Na dan pogreba stiglo je u župni dvor pismo jednog dječaka i uz njega pjesma posvećena Petku i divljem životu, kao posljednji pozdrav Michelu Tournieru. Pročitali su je nad njegovim grobom.